

TIJORAT BANKLARI PASSIVLARINING UNING FAOLIYATIDAGI AHAMIYATI

Fayoz Fayzullaev¹

Navoi State University of Mining and Technologies

KEYWORDS

Tijorat banki, passiv
operatsiyalar, resurs bazasi,
likvidlik, risklarni boshqarish,
depozitlar, raqobatbardoshlik,
moliyaviy barqarorlik.

ABSTRACT

Maqolada tijorat banklari passiv operatsiyalarining mohiyati, turlari va ularning bank likvidligi, kreditlash faoliyati hamda moliyaviy barqarorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Passivlarning samarali boshqaruvi bank raqobatbardoshligini oshirish, mijozlar ishonchini shakllantirish va risklarni kamaytirishda muhim omil sifatida ko'riladi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda bank resurs bazasini optimallashtirish yo'llari yoritiladi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15529668**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Tijorat banklari faoliyati bevosita ularning resurs bazasiga, ya'ni passivlariga bog'liq. Passivlar banklar tomonidan jalb qilingan mablag'lar yig'indisi bo'lib, ular orqali asosiy bank operatsiyalari — kredit berish, investitsiya qilish, to'lovlar amalga oshiriladi. Shunday ekan, passivlar hajmi va tarkibi bankning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini belgilab beradi. Tijorat banklari, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar singari, ma'lum miqdordagi naqd pulga ega bo'lishi kerak, ya'ni ularning iqtisodiy va tadbirkorlik faoliyatini ta'minlash uchun resurslar. Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy talablarida bank resurslarini tashkil etish muammosi bank operatsiyalarini uzluksiz amalga oshirish uchun juda muhimdir.

¹ Student of Navoi State University of Mining and Technology

Tijorat banklari resurslarining tasniflanishi.**Klassifikatsiya
belgisi****Resurslar turlari****Izoh**

Manbai	O'z mablag'lari	Nizom, qo'shimcha kapital, zaxiralar, foyda va zararlar hisob raqamidagi qoldiq
	Jalb qilingan va qarz mablag'lari	Mijozlarining hamda vakil-banklarining joriy, depozit, jamg'arma va boshqa hisob raqamlaridagi mablag'lar; yuridik shaxslar tomonidan olingan kreditlar
Mablag'larning kimga tegishliligi bo'yicha	Bankka tegishli	O'z mablag'lari: jamg'armalar, taqsimlanmagan foyda, taqsimotdan keyingi joriy davrning foydasi, o'z mablag'larini ko'payishiga ta'sir qiluvchi xarajatlarni hisobga olmagan holda emission daromad.
	Bankka tegishli bo'lmagan	Qarz banklararo kredit, banklararo moliyaviy mablag'lari yordam, muddatli qimmatli qog'ozlar
		Jalb depozitlar, maxsus jamg'armalar, hisob qilingan raqamlardagi vaqtincha bo'sh mablag'lar, mablag'lar bankning kreditorlik qarzlari, debitorlar bilan hisoblashishlar bo'yicha zaxiralar. o'z mablag'lariga tenglashtirilgan mablag'lar
Muddatiga ko'ra	Uzoq muddatli	O'z mablag'lari, o'z mablag'lariga tenglash-tirilgan-mablag'lar (talab qilib olinguncha hisob raqamlaridagi minimal qoldiqlar), uzoq muddatli depozitlar, moliyaviy yordam.
	Qisqa muddatli	Qisqa muddatli depozitlar, korxona va tashkilotlarning talab qilib olinguncha hisob raqamlaridagi minimal qoldiqdan ortgan mablag'lar
Qiymati	To'lovli	O'z mablag'lari, depozitlar, boshqa yuridik
	Nisbatan to'lovsiz	Talab qilib olinguncha hisob raqamlari, korxonalarning hisob va joriy hisob raqamlari
Ishonchlilik darajasiga	Ishonchli	O'z mablag'lari, uzoq muddatli depozitlar, moliyaviy yordam

ko'ra	Ishonchsiz	Qisqa muddatli depozitlar, talab qilib olinguncha depozitlar, korxona va tashkilotlarning hisob va joriy hisob raqamlari
--------------	------------	--

1. Majburiyatlar tijorat bankining resurs bazasi sifatida. O'z tabiatiga ko'ra, tijorat banklari vositachi hisoblanadi: ya'ni, bir tomondan, ular vaqtincha bo'sh mablag'larni (majburiyatlarni) tortib olishadi, boshqa tomondan ularni kredit shaklida yoki boshqa shaklda (aktivlarda) joylashtiradilar. Demak, passivlar bankning iqtisodiy hayotdagi asosiy "yoqilg'i manbai" hisoblanadi.

Aholi va korxonalardan jalb qilingan 100 mlrd so'mlik depozit — bankning passividir. Bank ushbu mablag'dan 80 mlrd so'm kredit ajratib, qolganini likvidlikni ta'minlash va investitsiyalarga yo'naltiradi.

2. Bank likvidligi va barqarorligida passivlarning o'rne. Passivlarning miqdori, muddati va turlari bankning likvidlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Uzoq muddatli va arzon manbalar (masalan, muddatli omonatlar) bank uchun barqaror va foydali bo'lsa, qisqa muddatli va talab qilib olinadigan depozitlar bilan ishlash esa katta risk bilan bog'liq. Passivlar orqali likvidlikka ta'sir:

- Yaxshi balanslangan passivlar — yuqori likvidlik;
- Notekis, qisqa muddatli passivlar — likvidlik inqiroziga sabab bo'lishi mumkin.

3. Kreditlash va investitsion faoliyatni kengaytirishdagi roli. Bankning kredit berish salohiyati, birinchi navbatda, uning passivlariga bog'liq. Agar bankda yetarli resurs bo'lsa, u: ko'proq mijozlarga kredit ajratadi; iqtisodiyotni moliyalashtirishda faol ishtirok etadi; foydani ko'paytiradi. Shuningdek: Qimmatli qog'ozlar orqali jalb qilingan passivlar uzoq muddatli investitsiyalar uchun xizmat qiladi; Depozitlar esa kreditlash uchun asosiy manba hisoblanadi.

4. Raqobatbardoshlikni belgilovchi omil sifatida. Tijorat banklarining raqobatbardoshligi nafaqat xizmatlar sifatida, balki passivlarni boshqarish strategiyasida ham namoyon bo'ladi. Yangi, foydali, qulay omonat turlari orqali bank mijozlarni jalb qiladi, ularning mablag'larini uzoq muddatga bog'laydi. Raqobatda ustun bo'lish uchun banklar: Yuqori foizli muddatli depozitlar taklif qiladi; Raqamli platformalarda tezkor omonat ochish xizmatlarini joriy etadi; Bonuslar va aksiyalar bilan mijozlarni rag'batlantiradi.

5. Mijozlar ishonchini shakllantirishdagi ahamiyati. Passivlar hajmi va sifati bankka bo'lgan ishonch darajasini ko'rsatadi. Yirik hajmda va uzoq muddatga joylashtirilgan depozitlar bank mijozlarining ishonchini aks ettiradi agar bank: moliyaviy jihatdan barqaror bo'lsa; xizmat ko'rsatish sifati yuqori bo'lsa; pul mablag'larini saqlashda xavfsizlikni kafolatlay olsa, unda u ko'proq passiv jalb qila oladi.

6. Bank risklarini boshqarishda passivlarning roli. Passivlar bank risklarini boshqarishning ham muhim omilidir. Masalan:

- Foiz stavkasi riski – jalb qilingan passivlar foiz stavkasi bilan bog'liq risklarni keltirib chiqaradi;
- Likvidlik riski – qisqa muddatli passivlarning ustunligi to'lovga layoqatlilikka tahdid soladi;
- Valyuta riski – xorijiy valyutadagi passivlar kurs o'zgarishlariga sezuvchan.

Banklar ushbu xatarlarni diversifikatsiya qilish, sug'urta qilish, foiz stavkalari farqlarini boshqarish (gap management) kabi usullar bilan kamaytiradi. Hozirgi vaqtda kredit tashkilotlarining barqarorligini ta'minlash bank sektorining rivojlanishi va iqtisodiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Ma'lumki, uning obro'si investitsiyalarni jalb qilish va bank resurslarini ko'paytirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ushbu obro ' asosan tijorat banklarini passiv boshqarish sifatiga bog'liq.

Bozor munosabatlari sharoitida tijorat banklari tarmog'ining kengayishi ular o'rtasida depozitlar, banklararo kreditlash va boshqa resurslar uchun raqobat yaratadi.

Keng ma'noda, majburiyatlarni boshqarish-bu omonatchilar va boshqa kreditorlardan mablag' olish va ma'lum bir bank uchun moliyalashtirish manbalarining mos kombinatsiyasini aniqlash bilan bog'liq faoliyat. Biroq, tor ma'noda, majburiyatlarni boshqarish, agar kerak bo'lsa, qarz kapitalini faol jalb qilish orqali likvidlik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan harakatlarni anglatadi.

Depozit sertifikatlarini joylashtirish va Markaziy bankda evrodollar yoki naqd pul mablag'larini olish imkoniyati bankka past foizli ikkilamchi zaxira aktivlariga kamroq bog'liq bo'lishiga imkon beradi. Bu uning g'alaba qozonish imkoniyatini oshiradi. Ammo bu operatsiyalar xavf bilan bog'liq. Majburiyatlarni boshqarishda ushbu qo'shimcha xavfni va qo'shimcha ravishda ushbu mablag'larni qarz va qimmatli qog'ozlarga joylashtirish orqali olinadigan dastlabki qiymat va daromad o'rtasidagi munosabatni hisobga olish kerak. Shunday qilib, aktivlarni boshqarish va passiv operatsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bankdan foyda olish uchun juda muhimdir. Resurs bazasi bank faoliyati uchun juda muhimdir. Biz bilamizki, tijorat banklari aktivlar bilan operatsiyalarni faqat o'zlarida mavjud bo'lgan va jalb qilingan pul manbalari doirasida amalga oshirishi mumkin. Shuning uchun passiv operatsiyalar faol operatsiyalarning hajmi va hajmini aniqlaydi. Bank majburiyatlarini shakllantirish va optimallashtirish jarayoni, tijorat banklarining resurs salohiyatini tashkil etuvchi barcha pul manbalarini boshqarish sifati muhimdir. Bankning barqaror resurs bazasi uning aktivlari bilan barcha turdagi operatsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomov S.S., Murodov Yo.G. – "Bank ishi asoslari", Toshkent, 2021.
2. Abdullayev A.A. – "Banklar faoliyatida risklarni boshqarish", Toshkent moliya instituti, 2022.
3. Saunders A., Cornett M.M. – "Financial Institutions Management", McGraw-Hill, 2020.
4. Mishkin F.S. – "The Economics of Money, Banking, and Financial Markets", Pearson

Education, 2019.

5. O'zbekiston Respublikasining Qonuni "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" (yangi tahriri) 05.11.2019-yil 580-son (<https://lex.uz/docs/-4581969>)